

Suitsusaunade põlengutest ja nende ärahoidmisest

Küllli Eichenbaum, Kalle Eller

There are relatively few smoke saunas in Estonia today. Most are located in the south-eastern parts of the country: Old Võromaa and Setomaa. Unfortunately, skills and knowledge of fire safety in connection with smoke saunas are no longer as widespread as they used to be. As the smoke sauna tradition of the Võromaa people has been presented as a candidate for the UNESCO World Heritage List, the use and construction of smoke saunas has intensified and the protection of the smoke sauna heritage has become particularly topical.

The authors provide an overview of the main reasons smoke saunas catch fire and outline the construction and utilisation methods that help prevent fires. In order to do so, it is recommended to keep the wood and stove as far as possible from each other and to make sure that there is nothing else that a fire can 'latch onto'. It is also good to surround the stove with a structure made of fireproof material. The rocks in the stove must also be periodically re-stacked. Smoke saunas must be kept clean and users must make sure that the flames do not rise up through the rocks in the stove. It is good if the sauna is always heated by the same person: someone who knows its properties and how to heat it.

Keywords: *smoke sauna, fire safety, UNESCO World Heritage List*

Suitsusaun on traditsiooniliselt kuulunud Eesti taluhoonete juurde. Tänapäeval kohtab neid suuremas osas Eestist väga harva. Enamasti kasutatakse korstnaga, "puhtaid" saunu. Suitsusaunad on sagedamini kasutusel Eesti kaguosas Vanal Võromaal ja Setomaal põliste talude ja maa-majapidamiste juures, mis jäävad suurematest keskustest-teekest kaugemale. Paraku ei ole suitsusaunade tuleohutust puudutavad oskused ja teadmised enam üldlevinud. Seoses sellega, et võrokeste suitsusaunakombestik kandideerib UNESCO maailma vaimse kultuuripärandi esindusnimistusse,¹ on kasvanud huvi suitsusaunade kasutamise ja ehitamise vastu.

Nii on tekkimas paradoksaalne olukord, kus suitsusaunapärandit ei ohusta enam unustus, vaid tuli. Anname järgnevalt saunapärimuse, saunakasutajate

1 Võrokeste kogukonna soovil on Eesti riik vastava taotluse UNESCOle esitanud 2013. aasta märtsis. Loe võrokeste suitsusaunakombestiku ning tegemiste kohta lehelt savvusann.ee. Lisateavet vaimse kultuuripärandi kohta leidub lehel rahvakultuur.ee.

ütluste, autorite endi kogemuste ja Päästeametis talletatud andmete põhjal ülevaate suitsusaunade peamistest süttimispõhjustest ning tutvustame ehituslikke ja kasutuslikke võtteid suitsusaunapõlengute ennetamiseks.

Saunad, iseäranis suitsusaunad on tavaliselt ehitatud muudest hoone- test pisut eemale, võimalusel mõne veekogu lähedale. Sauna on ikka peetud hooneks, kus tulekahju puhkemise võimalus on suurem, seepärast tehti saun teistest taluhoonetest nii kaugele, et põlemaminekul ei kanduks tuli muudele hoonetele. Suitsusaunu peetakse küll tuleohtlikeks ehitisteks, kuid rahvajut- tude seas leidub saunade põlemise lugusid vähe. Eesti Kirjandusmuuseumi kogutud Vana Võromaa saunapärimusest jääb pigem mulje, et *innembi palasi sanna üks väegä harva* ja kui saun põlema läks, siis juhtus see enamasti liha- suitsutamise käigus.

Noid savvusannu olõ ma umah eloh nännü õigõ mitu, mis är omma palanu, inäm- büisi lihasuidutamisõ aigu. Tuuperäst tetti savvusanna muist huunist kavvom- bahe, õt ku palama lätt, sis olõ-i kah´o nii suur.

Pressi Einar Pressi külast, 2010

Nii vanemad kui praegusaegsed teadmised ning uskumised saunakombes- tiku kohta viitavad väga sügavale ja pikaajalisele traditsioonile, mis on läbi aja kestnud ja on paljudele põlsetele võrokestele praegugi elulaadi lahutamatuks osaks. Praeguseks, kui suitsusaunakombed on Vanal Võromaal taas au sisse tõusnud, tuleb nii mõnelgi suitsusaunaomanikul teadmisi ning tarkusi sauna kütmiseks ja saunaskäiguks meelde tuletada aastatetagusest ajast. Head sauna korraliku saunahooneta ei saa. Olgu saun juba sada või ainult kümme aastat vana, ikka tuleb osata saunaga õigesti ümber käia. Suitsusauna ehitamine, remontimine ja sauna kasutamine ei ole praegusel ajal enam päris igapäeva- sed oskused. Asjatundmatu või kärsitu talitamine võib viia sauna hävimiseni.

Seda, et sauna kütmist ei maksa kergekäeliselt usaldada asjaga mitte kokku- puutunud inimesele, kinnitab ka üks 2010. aastal Räpina kihelkonnas keske- aliselt naiselt kuulnud anekdoodimaiguline pärimuslugu:

Mul imä selet, et tuu oll juhtunu Leevi puul, jõõ (Võhandu) veereh. Inemiseki olliva nimmepiten teedä. Sann olnu alah jõõ veereh, elämine korgõ perve pääl, kohes sann kätte es paistu. Peremiis oll kodoväile käsü andnu sann kiittä, üteli: panõ sann palama. Kodoväi lännü, pannu. Peremiis küsüvä: “Sann palas?” Kodoväi vasta: “Palas, palas.” Läts jupp aigo, tulõ kodoväi peremehele ütlemä: “Tule nüüt, sann palas!” Peremiis vasta: “Mis sa sekkät, piätki jo palama!” Lätt viil jupp aigo, sannaig jõud kätte ja peremiis kuts kodoväid sanna. Kodoväi vasta, et saa-ei minnä. Peremiis saa-es arvo, et mille sõs ei saa? “Sann palli jo är, ma jo ütli, et sann palas. Kohe mi sõs lääme?” selet kodoväi vasta.

Suitsusaunade puhul tekitavad arutelusid alati ehituslikud küsimused, muuhulgas muidugi saunade tuleohtlikkus. Suitsusauna põlemaminekut peljatakse; mõningast alust selleks kartuseks annavad aeg-ajalt meedias levivad teated ühe või teise suitsusauna põlengust. Et teada saada, kui sageli ja millistel põhjustel praeguse aja suitsusaunad põlema lähevad, palusime Päästeametilt väljavõtet viimaste aastate suitsusaunu puudutavatest tulekahjuandmetest. Samuti vestlesime kohalike inimestega, kel mõni põlengu-lugu teada oli. Kaasautor Kalle Eller toob põlengujuhtumite juures välja ehituslikult kõige olulisemad momendid, mille arvessevõtmine aitab vanapärasemate ja traditsiooniliste suitsusaunade põlemaminekut vältida.

Päästeameti andmetel on Vanal Võromaal olnud suitsusaunade põlenguid igal aastal kümmekond. Aastal 2010 põles 12 sauna, kahel järgneval aastal registreeriti kaheksa suitsusauna põlemaminek. Lisaks Päästeametis registreeritud juhtumitele on kindlasti olnud ka süttimisi, kus saunaomanik on kohe jaole saanud ja põlengukolde ise kustutanud.²

Päästeametis fikseeritud põlengute puhul on ligikaudu pooltel juhtudel õnnestunud tuli kas omaniku jõududega või päästemeeste abiga kustutada ning saun täielikust mahapõlemisest päästa. Suitsusauna süttimise põhjustena on vaadeldava 28 juhtumi puhul 22 seotud saunaahjuga või selle kütmisel tehtud vigadega, ülejäänud kuuel juhul olid põhjused erinevad. Kahel juhul oli põlemine alguse saanud sauna toodud elektrijuhtmestikust, veel kahel juhul olid põhjuseks sauna lähedal kasutatud seadmetest lenduvad sädemed, üks saun süttis väljas põlenud lõkke sädemetest. Üks saunaomanik oli otsustanud oma suitsusauna soojustada ja tihendada. Kütmisel ta nähtavasti uue olukorraga ei arvestanud ning harjumuspärasel kütmisel läks saunaruum nii kuumaks, et süütas lae ja lae peale pandud soojustuse.

Päästeameti andmestiku kohaselt on suurema jao põlengute põhjuseks “riike kütteseadmes” või “kütteseadmete kasutamine”. Need lakoonilised märksõnad tahavad suitsusauna puhul pikemat lahtiseletamist. “Riike kütteseadmes” võib kerisahju puhul tähendada üsna mitut viga.

Saunaahi koos kerisega on sauna “süda”, selle korrasolekut peab alatasa kontrollima. Sauna põlemamineku põhjuse kirjeldus: “Suitsusaunas oli süttinud vahelagi. Vundamendi vajumise tõttu oli ahjule tulnud mõra sisse, mida omanik ei märganud” viitab, et kolde seinad on laotud tellistest, nagu viimaste aastakümnete jooksul üldlevinud. Selliste ahjude puhul tuleb pidevalt jälgida võimalike lõhede tekkimist. Lõhed tekivad nii vajumistest kui ka suurtest temperatuurimuutustest kütmise käigus. Kui lõhe on tekkinud, tuleb see kinni savitada ning tingimata uuendada koldeseinte tugevduseks pandud metall-tarindeid.

2 Suulised teated kohalikelt inimestelt.

Foto 1. Vana talusauna sisevaade. Selles saunas suitsutatakse mitu korda aastas liha. Seintele ja lakke koguneb kütmistega nõgi, mida tuleb aeg-ajalt eemaldada. Puitseina kaitseks on kerise kõrvale seinale pandud tuletõkkeplaat ja selle peale veel suurem plekktahvel, et ära hoida kerise kõrval oleva palkseina süttimist. Foto MTÜ Võro Selts VKKF kogust, pildistanud Nele Reimann-Truija, 2010.

Teine ohukoht on saunakeris. Kerisel peab olema piisavalt kive, et lahtine leek ei pääseks kuskilt läbi kerise välja. Uue kerise tegemisel või vana ümberladumisel peab olema kive, eelkõige väiksemaid varuks. Kütmise juures tuleb kerist hoolega jälgida – kui kuskil tõuseb leek läbi, siis sinna tuleb kivi peale panna. Äsjalaotud kerise puhul tuleks tulepidavust jälgida lausa mitme kütiskorra jooksul ja kui seda teha hoolega, on oht kerisest tulekahju tekkeks suhteliselt väike. Siiski tuleb kerise olukorda pidevalt silmas pidada ja aegajalt keris “läbi korjata”, s.t kivid maha võtta ja uuesti laduda, et kerise äärtesse ei koguneks süttimisohklikku nõge.

Teine põlengute põhipõhjus on seotud kütmisega ning sauna konstruktsioonidega, kus kütmise käigus on süttinud kas ahju kõrval/taga olev puitsein või sauna lagi. Tuli saab alguse kas mõnest sädemest või ahju ülekütmisest, kui koldesse on kütmise lõpupoole korraga ülemäära puid peale pandud ning temperatuur kerise kohal või kõrval liiga kõrgeks tõuseb (vt fotod 1 ja 2). Puidu süttimist soodustab seintele ja lakke kogunenud nõe kiht. Sauna koristamisel enne kütmist tuleks laealune ja seinad luuga üle käia, et kogunenud nõge, tolmu ja ämblikuvõrke saunaruumi ei jääks.

Paljudel saunadel on kerise kõrval puitsein. Ehituslikult küll keerukam, aga ohutum on teha kivisein, mis rajatakse kaheruumilise sauna puhul enamasti hoone vaheseinana. Selline sein laotakse tavaliselt tellistest, aga on ka saunu, kus vahesein on maakivist tehtud. Maakiviseina, kui ta on korralikult ehitatud, tuleks mitmel põhjusel eelistada, kuigi vaeva tuleb sellega kordades rohkem näha. Tuleohutuse mõttes tasub kiviseinaga seotud vaev ennast kindlasti. Paekivi levikualal saaks vaheseina teha ka paekivist. Mõnel pool on ohu vähendamiseks kerise lähedusse jääva seina palke aeg-ajalt savipiimaga üle tõmmatud.

Praegusel ajal tehakse ahjule sageli ümber tulekaitsemüürid, mis kerisega külgnevaid seinu liigse kuumuse eest kaitsevad (vt foto 3). Selliseid müüre leidub ka mõnedes vanemates saunades, aga need on olnud kolme-nelja telliskivirea kõrgused.

Kõige sagedamini läheb põlema sauna lagi. Lagi ei tohi olla pehastunud ega täis oksaauke ning lõhesid. Lage tuleb sauna kasutusea jooksul mitu korda vahetada, näiteks üheaegselt põranda väljavahetamisega võiks panna saunale ka uue lae. Lae puit olgu terve, võimalikult sileda pinnaga, et tulesädemeil poleks, kuhu pidama jääda ning pikapeale tuleks hõõguda. Kui on tegu laudlaega, nagu tänapäeval enamasti on, tuleks lauad altpoolt hõõveldada. Soovitada võib vanema-aegset peenemast ümarpuidust lage. Mõnedes saunades on kerise kohale lae alla kinnitatud plekist tahvel või tuletõkkeplaat (kiudtsementplaat), samamoodi on kaitstud ka keriselähedasi seinu (vt fotod 1 ja 3).

Foto 2. Sada aastat tagasi ehitatud saun, mida on aja jooksul mitu korda remonditud. Sauna tagaseinas on näha 45 aasta eest toimunud põlengu jäljed. Osa palkseina on välja löigatud ning asendatud silikaatkividega, ülemised seinajäetud palgid on osaliselt söestunud. Kütmise lõpupoole oli põlema läinud kerisetagune palksein, sest ahju köeti liiga pikkade puudega ja kerise tagaosa läks tavalisest kuumemaks.

Foto MTÜ Võro Selts VKKF kogust, pildistanud Monika Eichenbaum, 2012.

väga hoolikalt, et sel põhjusel on tekkinud vaid üksikuid põlenguid. Viimase kolme aasta jooksul on registreeritud vaid üks selline põlengujuhtum, mis lõppes paraku nii halvasti, et põles maha saun koos seal suitsumas olnud lihaga. Lihasuutsutamise käigus köetakse sauna mitu ööpäeva järjest, tuld ning kuumust peab pidevalt paraja hoidma. Üks asjaoludest, mis on põlenguid põhjustanud, on lihasuutsutamise ajal tilkuv rasva sattumine kerisele.

Saunade põlengud leiavad aset enamasti kütmise lõpuosas, kui tingimused puidu süttimiseks on soodsamad. Seda kinnitavad ka päästetöötajate registreeritud suitsusaunapõlengute kellaajad, mis jäävad suures osas ajavahemikku poole neljast pärastlõunal kuni kuue-seitsmeni öhtul. Siiski on teada ka juhuseid, kus saunapõleng on avastatud tükk aega pärast viimaste saunaliste saunast tulekut või päris öösel. Sel juhul võib olla kütmise ajal lendunud säde jäänud mõnda nõgisesse puiduprakku hõõguma ning saunaõhu kuivades ja soodsates oludes kujunebki tulepesa. Siit soovitus, et peremees võiks tund-poolteist pärast viimaseid saunalisi käia korraks sauna üle vaatamas.

Kuna saunas on tegemist elava tulega, peab küttes meeles pidama kõiki tuleohutuse põhitõdesid. Süttida võib ka sauna põrand. Ühe põlengujuhtumi puhul lendusid kütmise ajal sädemed avatud küttekoldest ahju ette puitpõrandale, põrand süttis ja tuli levis kogu hoonele. Vanematel saunadel ei ole tihti koldele ust ette tehtud, sest saunal polnud algselt puidust põrandat (või ei ulatunud see kolde ette). Selliste ahjude puhul tuleks koldesuu ette kütmise ajaks tulekindlast materjalist tõke panna. Tavaliselt kasutatakse selleks plekktahlvit.

Suitsusauna kütmiseks tuleks kindlasti kasutada ainult lehtpuud – soovitada võib kas leppa või haaba, sest need annavad kõige vähem tahma. Okaspuud annavad kütisel palju sädemeid, eriti sädemerohke põlemisega on metsakuiv kuusk. Okaspuid ei kasutata sauna kütisel ka sellepärast, et nendega küttes *saa sann möro*. Lenduvaid sädemeid peab silmas pidama ka koldes tuld segades ja uusi puid peale pannes. Sädemetest tuleneva ohu ärahoidmiseks paneb mõni peremees kütmise ajal kerisele pleki, mille pärast kütmist ära võtab.

Kui vanemal ajal läksid saunad põlema kõige sagedamini lihasuutsutamise käigus, siis praegusel ajal tehakse seda tööd nii harva ja arvatavasti ka

Foto 3. Hiljuti ehitatud suitsusaunas on ahi tugevasti turvatud – ruumide vahesein on tellistest, kerise taga oleva palkseinaga kaitseks on laotud telliskivist kõrge müür (vahe palkseinaga 10 cm) ning kolde ees on kivipõrand. Kerise kohale lae alla on paigaldatud tuletõkkeplaat. *Pildistanud Andres Uus, 2010.*

(Fotol 3 kujutatud tulekaitselahendust puitleae kaitseks ei saa suitsusauna puhul lugeda turvaliseks ja järgimisväärseks, kuna plaadi ja laelaudise vahele kogunevad ajapikku tolm, ämblikuvõrgud ja nõgi, mis võivad plahvatades süttida. Võrdluseks Soome Päästeameti soovitus kerise kohal puitleage kaitsta vähemalt 50 mm paksuse laudise vastu asetatud mineraalvillakihiga, paigaldades villa alapinnale veel tulekindla plaadi (Savusaunan paloturvallisuusopas, 2005. – SPEK opastaa 19. Helsinki: Suomen Pelastusalan keskusjärjestö.). – Toimetuse märkus.)

Kokkuvõtvalt võib öelda, et suitsusaunapõlengute vältimiseks on mõistlik puit ja keris teineteisest ehitades võimalikult kaugel hoida, paigaldada kerise lähedusse siledapinnaline (hõõveldatud vms) puitmaterjal ja hoolitseda muul moel, et tulel poleks kusagilt “kinni hakata”. Samuti on mõistlik keris ümbritseda tulekindlast materjalist tarinditega (kivimüür, tuletõkkeplaat vms).

Suitsusaunas tuleb pidada asjakohast puhtust (eemaldada nõgi, ämbliku-võrgud jms), jälgida, et kerisest leek läbi ei tõuseks ja seda aeg-ajalt “läbi korjata”. On soovitatav, et saunal oleks üks kindel kütja, kes sauna ja selle kütmise iseärasusi tunneb ning teab kõiki toiminguid ja kombeid.

Allikad

Lühiintervjuud põlengujuhtumite kohta, kogunud Külli Eichenbaum 2013. aasta aprillis. Märkmed autori valduses materjalide arhiveerimiseni Võru Instituudis.

Suitsusaunapõlengute andmed Vana Võromaa piirkonna kohta 2010–2012, väljavõte Päästeameti andmebaasist 2013. aasta aprillis. Andmefail Võru Instituudi arhiivis.

Uma Lehe suitsusaunajuttude võistlusele saadetud lood, 2010. Käsikirjad Uma Lehe toimetuses, failid Võru Instituudi arhiivis.

Vestlused suitsusauna arhitektuuri ja ehituse asjatundjatega (MTÜ Hinokad, MTÜ Vanaajamaja) 2013. aasta mais. Märkmed autorite valduses.

Välitöödel 2010–2012 kogutud pärimuslood. Salvestused ja aruandefailid Võru Instituudi arhiivis.